

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26401>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Twee kapfibulae uit de wierde De Palen bij Westerwijtwerd

De vriendelijke hulp die een bezoeker uit het zuiden ondervindt in het Groninger Museum, maakt het moeilijk een wederdienst te weigeren. Het is dan ook met plezier dat ik voldoe aan het verzoek om voor de Groningse Volksalmanak een kort commentaar te leveren bij enkele vondsten die de heer E. H. J. Ameling uit Stedum enige jaren geleden gedaan heeft op het terrein van de in 1958 geëgaliseerde wierde De Palen in de gemeente Middelstum, ca. 1 km ten zuidoosten van Westerwijtwerd.¹ Bij verschillende gelegenheden zijn daar reeds eerder vondsten verzameld die duidelijk maken dat de bewoning ter plaatse teruggaat tot de tijd rond het begin van de jaartelling, getuige o.a. scherven van streepband-aardewerk en met geometrische versiering.² Verder is er weinig bekend van deze vindplaats. Opgravingen zijn er nimmer verricht, maar tijdens de afgraving van de wierde kon in het centrum een mestlaag worden geconstateerd, mogelijk het onderste niveau van de terp, die hogerop bestaan heeft uit vette klei.³

De bovengenoemde vondsten zijn tezamen met andere voorwerpen door de heer Ameling geschonken aan het Groninger Museum; het betreft de fibula fig. 2, 1 (vgl. fig. 1) en een fragment van de voet van een tweede exemplaar van dezelfde vorm, dat niet is afgebeeld. De breed uitgehamerde beugel, die beschermend over de veer is gebogen, laat zien dat het hier gaat om een zogenaamde kapfibula. Dergelijke mantelspelden hebben zich volgens de gangbare opvattingen aan het einde van de La Tène-periode ontwikkeld uit de Nauheimse fibulae en zijn verspreid geraakt over grote delen van West-Europa.⁴ Er zijn tal van varianten bekend. De in Nederland gevonden exemplaren zijn meestal relatief zwaar; de voet en de beugel zijn gewoonlijk gescheiden door een beugelknop, die gereduceerd kan zijn tot een of meer richels. Dergelijke kapfibulae zijn door verschillende auteurs behandeld, het laatst door Ulbert in diens bespreking van de Romeinse vondsten uit Bentumersiel (fig. 3, 67) in Ostfriesland;⁵ hij onderscheidt naast de in ons land zeldzame kapfibulae zonder beugelknop drie verschillende varianten:

- I. (fig. 2, 2-3). Deze naar de vindplaats Nijmegen genoemde variant bezit een slanke beugel, die langs de zijkanten voorzien is van opstaande randen en die zonder scheiding overgaat in een brede kop.
- II. Deze variant, 'Bentumersiel' genaamd, is voor ons hier verder van weinig belang. Karakteristiek is de kleine ronde kap, die voorzien is van een V-vormige versiering.
- III. (fig. 1 en 2, 1). Bij de meestal betrekkelijk grote fibulae van het type Bozum zijn de kop en het aansluitende gedeelte van de beugel op karakteristieke wijze sterk verbreed. De beugel is aan weerskanten in het midden iets versmald, waardoor het geheel min of meer de vorm heeft van een viool.

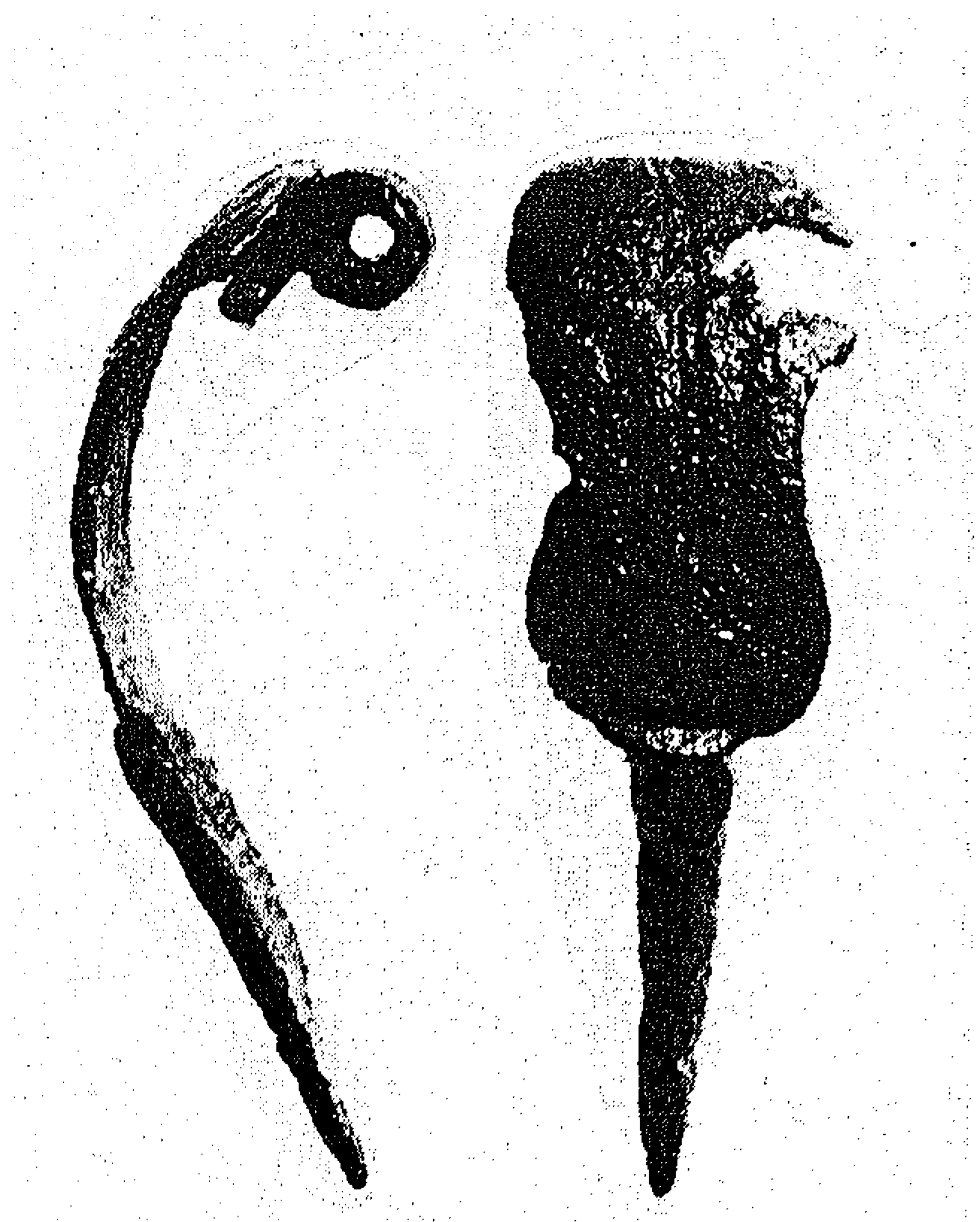

Fig. 1 *De Palen, gem. Middelstum. Een kapfibula van het type III ('Bozum'). Groninger Museum, inv.nr. 1981/V¹. Schaal 1 : 1.* Foto's C.F.D., Groningen.

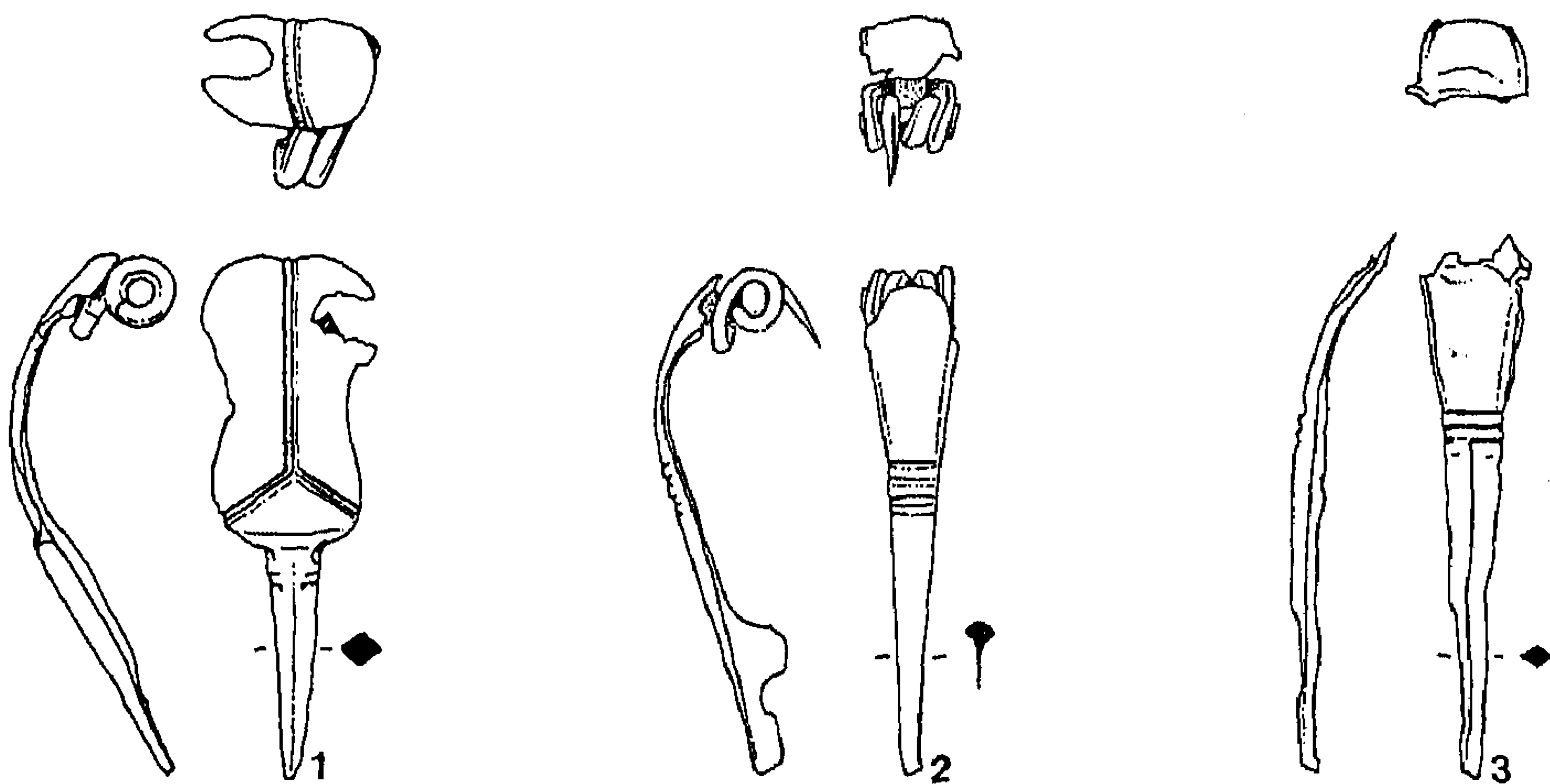

Fig. 2 *Kapfibulae uit de provincie Groningen van het type III (nr. 1) en I (nr. 2-3). Schaal 2 : 3. Tek. B.A.I., Groningen (H. R. Roelink).*

1. *De Palen, gem. Middelstum. Groninger Museum, inv.nr. 1981/V¹.*
2. *Valkum, gem. Winsum. Groninger Museum, inv.nr. 1891/1².*
3. *Joeswerd, gem. Ezinge. Groninger Museum, inv.nr. 1910/1¹¹.*

Met deze drie varianten is de rijkdom aan vormen bij de Nederlandse kapfibulae nog niet uitgeput. De overige varianten IV—VI zijn echter aanzienlijk minder talrijk en komen ten noorden van de grote rivieren niet voor; ze behoeven daarom hier niet te worden besproken.⁶

In een voorlopige reactie op de vondsten uit de wierde De Palen is meegedeeld dat het hier de eerste kapfibula uit Groningen betreft die tot het type Bozum behoort. Hoewel dit zeker juist is, zou deze mededeling de indruk kunnen wekken dat het gaat om een zeldzaam importstuk uit de Romeinse of Keltische wereld.⁷ Vondsten uit het naburige Friesland leren echter dat dergelijke fibulae veelvuldig zijn gedragen in het terpengebied. De overige kapfibulae uit de provincie Groningen behoren alle drie tot het type I.⁸

De verspreidingskaart van de kapfibulae (fig. 3) toont ons dat de varianten I—III in een beperkt gebied thuishoren. Ze komen vooral voor in de omgeving van de Beneden-Rijn en langs de Friese Noordzeekust met als belangrijkste vindplaatsen buiten die streken Rheinzabern (52), Feldberg (53), Koblenz (55) en Flavion (46). Men zou zich kunnen afvragen of deze fibulae deel hebben uitgemaakt van een typisch inheemse dracht. De vondsten komen echter voor een zo groot gedeelte uit militaire vindplaatsen, o.a. uit Velsen I (19), Vechten (gem. Bunnik) (23), Nijmegen (30) en Neuss (59) dat men op z'n minst moet zeggen dat deze spelden gedurende de eerste decennia van de 1ste eeuw n. Chr. een zekere populariteit hebben genoten bij het Romeinse leger in onze streken. In dit opzicht lijkt de overeenkomst met de 'Germaanse' ogenfibulae opvallend; deze zijn vooral bekend uit het vrije Germanië maar ontbreken in geen enkel militair kamp uit het midden van de 1ste eeuw langs de Rijn.

De zojuist genoemde varianten van de kapfibulae lijken niet alle in dezelfde mate verspreid te zijn. Boeles heeft reeds opgemerkt dat type I en III gedragen zijn in verschillende streken; de spelden van het type III — o.a. onze fibula uit De Palen — vormen volgens hem een noordelijke groep, die voornamelijk bekend is uit Friesland, tegenover een zuidelijke groep, welke bestaat uit de kapfibulae van het type Nijmegen (I). Het thans beschikbare materiaal laat zien dat de situatie in werkelijkheid iets gecompliceerder is. De variant Nijmegen (I) is het verst verbreid, in Midden-Nederland, langs de Maas in België, in het Duitse Rijnland en in het gebied van Groningen en Friesland; spelden van de groep Bozum (III) zijn daarentegen in de omgeving van de Maas niet aangetroffen en langs de Rijn in Duitsland zijn ze betrekkelijk zeldzaam. Ze zijn voornamelijk gevonden in Noord-Nederland, zowel in het terpengebied als op die plaatsen langs de Limes waar reeds in de tijd van keizer Augustus en diens opvolger Tiberius Romeinse troepen waren gelegd. Fibulae van het type Bentumersiel (II) komen met uitzondering van enkele stukken uit Koblenz (55), Foswerd (gem. Ferwerderadeel) (10) en Bentumersiel zelf (67) hoofdzakelijk voor in het Nederlandse rivierengebied, maar zijn ook daar niet erg talrijk.

De betekenis van de geografische verdeling van de kapfibulae is nog niet duidelijk. Men zou hierin de invloed kunnen zien van het ontstaan van de Limes, die bij de verspreiding van vele andere typen van fibulae een duidelijke barrière heeft gevormd, zowel in zuidelijke als in noordelijke richting. De kapfibulae van het type Nijmegen (I)

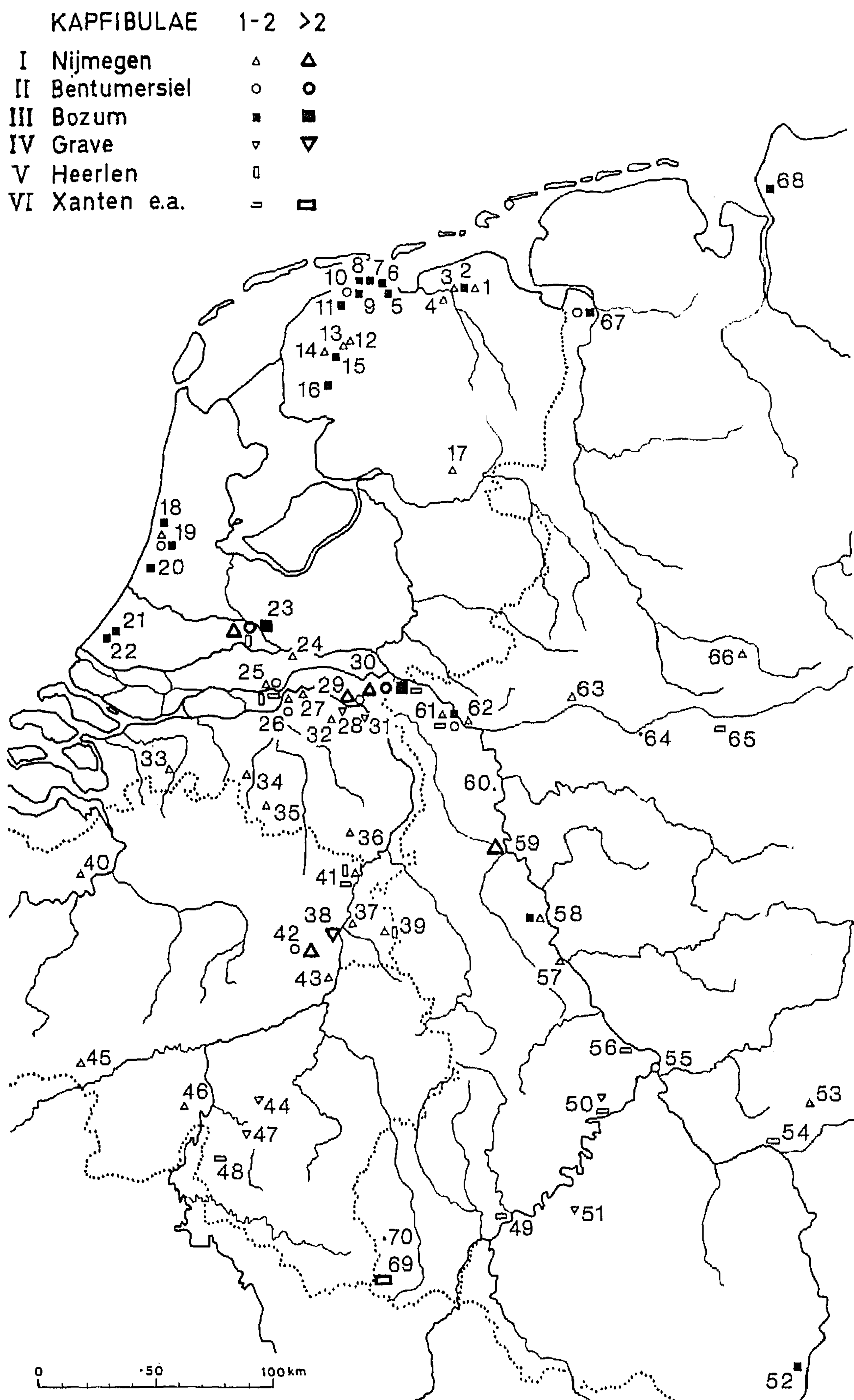

Fig. 3 De verspreiding van de in Nederland voorkomende varianten van kapfibulae.
Tek. Instituut O.G.A., Nijmegen (E. J. Ponten).

zouden dan gedeeltelijk reeds uit de tijd voor het ontstaan van de eerste Romeinse vestingen langs de Rijn moeten stammen, zodat ze aan weerszijden van de Rijn gebruikt kunnen zijn; voor beide andere varianten met hun beperktere verspreiding lijkt het mogelijk dat ze ontstaan zijn in een wat latere tijd.

Alles tezamen genomen moeten we concluderen dat de uit De Palen afkomstige mantel-spelden behoren tot een groep van kapfibulae, die vooral werden gedragen in het noordelijke gedeelte van ons land en daar wellicht ook vervaardigd zijn. Ze kunnen zijn verloren door inheemse bewoners van het terpengebied maar evengoed door Romeinse soldaten tijdens een van de vele militaire operaties rond het begin van de jaartelling.

NOTEN

- ¹ Topografische kaart (1 : 50.000) 7 West (Groningen), coördinaten 239.550/594.150.
- ² Groninger Museum, jaarverslag 1970, p. 19, inv.nr. 1970/III¹.
- ³ Archief B.A.I., rapport van een verkenning op 25 april 1958 (W. A. van Es).
- ⁴ Elisabeth Ettlinger, Die römischen Fibeln in der Schweiz. Bern 1973, pp. 37-38, type 2.
- ⁵ P. C. J. A. Boeles, Friesland tot de elfde eeuw. Leeuwarden 1927, p. 90 (= 's-Gravenhage 1951, p. 137); H. J. H. van Buchem, De fibulae van Nijmegen, I. Nijmegen 1941, p. 69 en pl. II, 6-13; G. Ulbert, Die römischen Funde von Bentumersiel. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 12, 1977, pp. 37-40.
- ⁶ Zie verder J. K. Haalebos, Fibulae uit Maurik. *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* (in voorbereiding).
- ⁷ Vgl. voor een dergelijke veronderstelling bijvoorbeeld H. Halbertsma, De oudste historie. In: Baerderadiel, in geakunde. Drachten 1957, p. 62 en P. Schmid, Spätlatènezeitlicher Glasschmuck von der Feddersen Wierde und seine Bedeutung für die Handelsbeziehungen der ältesten Wurtbewohner. *Jahrbuch der Männer vom Morgenstern* 42, 1961, p. 9.
- ⁸ Zie behalve fig. 2, 2-3 (Valkum en Joeswerd) ook H. Halbertsma, Terpen tussen Vlie en Eems. Groningen 1963, p. 48 en pl. II, 7 (Westerwijtwerd).